

УДК 39.01(476)(051)

DOI 10.52928/2070-1608-2025-73-1-59-64

**ЭТНАЛАГІЧНАЕ Вывучэнне Паўночнай Беларусі
ў сярэдзіне 1940-х – 1960-я гг.¹**

канд. гіст. навук, дац. У.Я. АЎСЕЙЧЫК
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6433-0039>

У артыкуле разгледжана гісторыя этналагічнага вывучэння Паўночнай Беларусі ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі. Прадстаўлены аналіз палявых этнаграфічных даследаванняў, праведзеных у межах рэгіёна ў 1945–1960-х гг. Ахарактарызаваны апублікаваныя працы, прысвечаныя этнічнай культуры насельніцтва Паўночнай Беларусі. Вылучаны асноўныя накірункі даследаванняў, ахарактарызавана іх метадыка і тэарэтычныя асновы. Раскрыта навуковае значэнне і ўклад даследаванняў, праведзеных у гэты перыяд, у вывучэнне наўночнabelарускага рэгіёна, дадзена ім адзнака.

Ключавыя словы: этналогія, Паўночная Беларусь, пасляваенны перыяд, палявыя этнаграфічныя даследаванні, гістарыяграфія.

Уводзіны. У сучаснай беларускай этналагічнай навуцы адным з важнейшых накірункаў з’яўляюцца рэгіянальныя даследаванні. Сфармуляваная яшчэ ў 1980-х гг. канцэпцыя гістарычна-этнаграфічных рэгіёнаў (абласцей) Беларусі прадвызначыла ў далейшым агульныя падыходы, накірункі і метадалогію такіх даследаванняў. У сваю чаргу правядзенне любога рэгіянальнага даследавання немагчыма без падсумавання вопыту папярэднікаў, якія вывучалі гэту тэрыторыю, без аналізу і характарыстыкі тых прац, што былі прысвечаны азначанаму рэгіёну. У дадзеным артыкуле будучь разглядацца асаблівасці этнаграфічнага вывучэння Паўночнай Беларусі ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі. У беларускай этналагічнай навуцы гэтаму перыяду ўдзяляецца мала ўвагі. Нават у спецыялізаваных этнаграфічных працах, прысвечаных этнаграфічнаму вывучэнню Беларусі, першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі разглядаюцца даволі схематычна і фрагментарна. Рэгіянальныя даследаванні 1950–1960-х гг. увогуле амаль не прааналізаваны.

Пры гэтым усё ж варта адзначыць, што ў беларускай этналагічнай навуцы ўжо прадпрымаліся некаторыя спробы сістэматызаваць даследаванні пасляваеннага перыяду, а таксама вывучаліся асобныя накірункі. Так, яшчэ ў 1972 г. была апублікавана абагульняючая праца па гісторыі беларускай савецкай этнаграфіі, падрыхтаваная В.К. Бандарчыкам [1]. У даследаванні з пазіцыі савецкай этнаграфічнай навуцы разгледжаны некаторыя накірункі ў вывучэнні насельніцтва Беларусі, у т.л. і ў яе рэгіянальным вымярэнні. Пазней гэтыя матэрыялы ўвайшлі ў выданне “Беларусы. Т. 3. Гісторыя этналагічнага вывучэння” [2]. Асобныя этнаграфічныя даследаванні пасляваеннага перыяду былі разгледжаны ў гістарыяграфічных працах Н.Я. Луйгас і І.Г. Бачылы. Так, І.Г. Бачыла прааналізавала шэраг публікацый аб матэрыяльнай культуры беларусаў, апублікаваных у 1950 – 1960-х гг. [3]. А даследчыца Н.Я. Луйгас ахарактарызавала працы, прысвечаныя сям’і і сямейнай абраднасці беларусаў [4]. Дзейнасці вядомага беларускага савецкага этнографа М.Я. Грынבלата прысвяціў некалькі прац С.А. Захаркевіч [5–7].

Асноўная частка. У даваенны перыяд асноўная роля ў этнаграфічным вывучэнні БССР належала секцыі этнаграфіі і фальклору (утворана ў 1937 г. у выніку аб’яднання секцыі этнаграфіі і фальклорнай камісіі) Інстытута гісторыі АН БССР. Нягледзячы на пачатак Вялікай Айчыннай Вайны і эвакуацыю Акадэміі навук, этнаграфічныя даследаванні яе супрацоўнікаў не спыніліся. Так, яшчэ ў часы вайны ў 1944 г. беларускі этнограф М.Я. Грынблат скончыў даследаванне, прысвечанае этнічнаму складу заходніх абласцей БССР². Гэтай тэмай даследчык стаў займацца з 1943 г. па спецзаданні Генштаба Чырвонай арміі. Апроч уласна навуковай мэты, матэрыялы даследавання мусілі быць выкарыстаны савецкім кіраўніцтвам для правядзення дзяржаўных межаў. Па запрашэнні член-карэспандэнта АН СССР Дз. К. Зяленіна беларускі этнограф М.Я. Грынблат, які ў той час знаходзіўся ў эвакуацыі ў Ташкенце, быў уключаны ў распрацоўку спецтэмы Інстытута этнаграфіі АН СССР “Заходняя этнаграфічная граніца СССР”. У снежні 1943 г. Грынблат, разам з іншымі ўдзельнікамі спецтэмы, што працавалі ў Ташкенце ў эвакуацыі, быў пераведзены ў Маскву. Як вынікае з матэрыялаў, у межах гэтай вялікай тэмы дзве падтэмы (“Беларуска-польская этнаграфічная граніца” і “Літоўска-нямецкая этнаграфічная граніца”) выконваліся з удзелам М.Я. Грынבלата. У 1944 г. ён падрыхтаваў асобны раздзел, які меў назву “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў”. Да гэтага раздзела таксама дадавалася карта “Заходнія граніцы беларускай этнаграфічнай тэрыторыі”. У 1945 г. на спецсавеце ў Маскве ён абараніў кандыдацкую дысертацыю па гэтай праблеме [8, с. 148; 6, с. 90–95].

¹ Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання прасекта БРФФД “Стратэгіі выжывання і адаптыўныя практыкі вясковага насельніцтва Паўночнай Беларусі ў пасляваенны перыяд” (дамова № Г23ИП-037 ад 02.05.2023 г.).

² У розных крыніцах і дакументах, а таксама ў розных перыяды назва гэтага даследавання вар’іравалася. Так, у адным варыянце яна называлася “Аб заходніх раёнах рассялення беларусаў”. У іншых дакументах яна вядома пад назвай “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай мяжы беларусаў”. У дакументах храналагічна апошняя назва гэтага даследавання – “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў” [6, с. 93–96].

Яксна новы этап у развіцці беларускай этналагічнай навукі пачаўся пасля Вялікай Айчыннай Вайны. Пасля вызвалення Беларусі і вяртання АН БССР у Мінск пры Інстытуце гісторыі быў адноўлены сектар этнаграфіі і фальклору [2, с. 280–281]. Як сведчаць матэрыялы, палявыя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ажыццяўляліся сектарам ужо з 1945 г., а пачынаючы з 1949 г. сектар пачаў ладзіць штогадовыя этнаграфічныя экспедыцыі на тэрыторыі Беларусі.

У першыя пасляваенныя гады найбольш значная роля ў этнаграфічным вывучэнні Беларусі належала М.Я. Грынблату. Дзякуючы яго намаганням быў ажыццяўлены шэраг этнаграфічных экспедыцый па Беларусі, у тым ліку і ў паўночны рэгіён. Ужо ў 1945 г. пад яго кіраўніцтвам была здзейснена этнаграфічная экспедыцыя, якая закранала паўночнабеларускія землі. Яна праводзілася з 22 ліпеня па 20 жніўня па маршруце Барысаў – Плешчаніцы – Далгінава – Вілейка – Маладзечна. Апроч М.Я. Грынבלата, удзельнікамі значыліся Г.І. Цітовіч, М.С. Мееровіч і Л.Г. Альтшулер. З захваўшагася дзённіка Л.Г. Альтшулер вядома, што ў ходзе экспедыцыі былі зафіксаваны апісанні абрадаў, разнастайныя тэксты песень, узоры матэрыяльнай культуры (прадметы ткацтва, народнага дойлідства), асаблівасці народнай гаворкі [7, с. 23–26].

У 1950-х гг. палявыя этнаграфічныя даследаванні сталі яшчэ больш інтэнсіўнымі. Першая буйнамаштавая этнаграфічная экспедыцыя, якая закранула паўночнабеларускі рэгіён, была праведзена ў 1954 г. (арганізавана сектарам этнаграфіі Інстытута гісторыі АН БССР). Экспедыцыя ахапіла цэнтральныя і паўночна-заходнія раёны Падзвіння. Яна атрымала неафіцыйную назву “Гродзенска-Полацкая экспедыцыя АН БССР 1954 г.”. Яе матэрыялы захоўваюцца ў Ахіве ІМЭФ³. А ў наступным 1955 г. была праведзена Віцебска-Магілёўская этнаграфічная экспедыцыя АН БССР, якая ахапіла самыя ўсходнія раёны сучаснай Віцебскай вобласці, а таксама некаторыя памежныя расійскія тэрыторыі⁴. У 1956 г. сектарам этнаграфіі Інстытута гісторыі АН БССР была ажыццяўлена Мінска-Гомельская экспедыцыя, якая закранула і тэрыторыю Маладзечанскай вобласці. У той перыяд у Маладзечанскую вобласць уваходзілі заходнія раёны сучаснай Віцебскай. Акрамя таго, экспедыцыя ўвабрала паўночныя раёны Мінскай вобласці (Барысаўскі, Лагойскі і інш.), а таксама Талачынскі раён Віцебскай вобласці⁵. Усе гэтыя экспедыцыі былі комплексныя, таму ў ходзе палявых даследаванняў былі зафіксаваны даволі разнастайныя матэрыялы, якія датычацца многіх аспектаў матэрыяльнай і духоўнай культуры мясцовага насельніцтва.

Актывізацыя этнаграфічных даследаванняў Беларусі спрыяла стварэнню ў 1957 г. Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору (ІМЭФ) АН БССР з асобным сектарам этнаграфіі. З гэтага часу ІМЭФ становіцца галоўным цэнтрам этнаграфічнага вывучэння Беларусі, у т.л. і паўночнага рэгіёна. Нягледзячы на тое, што ў пасляваенныя гады асноўная ўвага надавалася вывучэнню матэрыяльнай спадчыны беларусаў, праблемы духоўнай культуры таксама не абміналіся. У першую чаргу трэба адзначыць даволі плённую збіральніцкую дзейнасць супрацоўнікаў ІМЭФ у рэгіёне.

У 1950 – 1960-х гг. палявыя этнаграфічныя даследаванні ў рэгіёне ажыццяўлялі і супрацоўнікі іншых навуковых і музейных устаноў. Сярод іх значнае месца займаў Дзяржаўны музей этнаграфіі народаў СССР (у сучасны перыяд – Расійскі этнаграфічны музей). Так, у 1957 г. адбылася этнаграфічная экспедыцыя на Захад Беларусі. Яна закранула і некаторыя мясціны Маладзечанскай вобласці. У 1958 г. супрацоўнікі музея таксама ладзілі палявыя даследаванні на Захадзе Беларусі, у тым ліку і ў межах Маладзечанскай вобласці. Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ажыццяўлялася музеямі і ў 1965 г. У ходзе працы былі абследаваны Маладзечанскі і Мядзельскі раёны Мінскай вобласці. У выніку ў этнаграфічным музеі былі сабраны экспанаты па матэрыяльнай культуры, а таксама значная фотакалекцыя. Справаздачы аб ажыццяўленых экспедыцыях захоўваюцца ў архіве Расійскага этнаграфічнага музея⁶.

Палявыя фальклорна-этнаграфічныя даследаванні ў паўночна-заходніх рэгіёнах Беларусі ў 1950 – 1960-я гг. ажыццяўлялі таксама і літоўскія даследчыкі. У гэты перыяд апошнія праяўлялі цікавасць да памежных беларуска-літоўскіх тэрыторый, таму палявыя даследаванні былі праведзены ў межах шэрагу раёнаў Паўночна-Заходняй Беларусі. У дадзены перыяд палявыя фальклорна-этнаграфічныя даследаванні праводзілі супрацоўнікі Інстытута літоўскай мовы і літаратуры, а таксама Вільнюскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. Першыя комплексныя этнаграфічныя даследаванні ў рэгіёне былі ажыццяўлены ў 1952–1953 гг. і закранулі Воранаўскі раён Гродзенскай вобласці. На працягу 1950 – 1960-х гг. быў здзейснены шэраг экспедыцый на тэрыторыю Паўночна-Заходняй Беларусі (Воранаўскі, Лідскі, Навагрудскі, Дзятлаўскі, Астравецкі, Мядзельскі р-ны). Пераважная большасць палявых даследаванняў праводзілася пад кіраўніцтвам Ю. Давідайціса (Jurgis Dovydaitis). Зафіксаваныя матэрыялы і багатая фотакалекцыя ў сучасны перыяд захоўваюцца ў Інстытуце літоўскай літаратуры і фальклору⁷.

Калі з сярэдзіны 1940-х гг. адбываецца назапашванне фактычнага этнаграфічнага матэрыялу, то з 1950-х гг. з’яўляецца шэраг даследаванняў, у якіх разглядаліся разнастайныя аспекты этнічнай гісторыі, традыцыйнай і сучаснай культуры насельніцтва Беларусі. У гэты перыяд этнаграфічнымі даследаваннямі ў Беларусі займаліся М.Я. Грынблат, Л.А. Малчанова, А.І. Залескі, У.М. Іваноў, Г.І. Дулеба, А.М. Міцкевіч, і інш. Спецыфічнай рысай

³ Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі (далей – АІМЭФ). – Ф. 6. Воп. 3. Спр. 37-57.

⁴ АІМЭФ. – Ф. 6. Воп. 3. Спр. 66.

⁵ АІМЭФ. – Ф. 6. Воп. 3. Спр. 172, 173, 178.

⁶ Архив Российского этнографического музея (АРЭМ). – Ф. 2. Оп. 1.

⁷ Lietuvių tautosakos archyvas. – Fondas LTR; Fondas LTRFt.

этнографічных прац гэтага перыяду з'яўляецца ўплыў ідэалагічнага фактару [4, с. 7], што прадвызначыла характар даследаванняў (падыходы, методыку, крыніцы) і стала прычынай пэўнай аднабаковасці і тэндэнцыйнасці атрыманых вынікаў.

Адным з важнейшых накірункаў беларускай савецкай этнаграфічнай навукі ў пасляваенны перыяд стала вывучэнне матэрыяльнай культуры і народнага мастацтва. Ужо ў 1950-я гг. з'явіўся шэраг выданняў альбомнага характару, прысвечаных гэтым тэмам. У 1951 г. быў выдадзены альбом “Беларускае народнае мастацтва” [9]. Матэрыялы, апублікаваныя ў гэтым выданні, былі падрыхтаваны яшчэ ў даваенны перыяд беларускім этнографам І.А. Сербавым. Выданне было прысвечана традыцыйнаму ткацтву, вышыўцы, вязанню, набойцы. У 1953 г. быў апублікаваны альбом “Беларускі народны арнамент”, падрыхтаваны М. Кацарам [10], ў 1958 г. – альбом “Беларуская народная архітэктурная разьба”, падрыхтаваны Л.А. Малчанавай [11]. Нягледзячы на тое, што ў гэтых выданнях не ставілася задача паказаць рэгіянальную разнастайнасць беларускай традыцыйнай культуры, усё ж паўночнабеларускія матэрыялы ў іх былі прадстаўлены.

У 1956 г. выйшла комплекснае даследаванне, прысвечанае матэрыяльнай культуры беларусаў, рускіх і ўкраінцаў пад назвай “Усходнеславянскі этнаграфічны зборнік. Нарысы народнай матэрыяльнай культуры рускіх, украінцаў і беларусаў у XIX – пачатку XX ст.” [12]. Выданне было падрыхтавана супрацоўнікамі Інстытута этнаграфіі АН СССР Я.Э. Бломквіст, Н.І. Лебедзевай і Г.С. Маславай. У ім былі разгледжаны асаблівасці народнага дойлідства, адзення і ткацтва ўсходнеславянскіх этнасаў. Нягледзячы на тое, што даследаванне было абагульняючым, у ім былі шырока прадстаўлены і паўночнабеларускія матэрыялы.

Істотная роля ў вывучэнні матэрыяльнай культуры Беларусі ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі належала Л.А. Малчанавай, якая пасля заканчэння аспірантуры з 1948 г. працавала ў сектары этнаграфіі Інстытута гісторыі АН БССР, а з 1957 г. – у ІМЭФ АН БССР. Яе даследаванні былі прысвечаны традыцыйным гаспадарчым заняткам і прыладам працы, асаблівасцям народнай архітэктуры, планіроўкі паселішчаў і сядзібы, традыцыйнаму адзенню. Своеасаблівым падсумаваннем навуковых пошукаў Л.А. Малчанавай у вывучэнні матэрыяльнай культуры беларусаў у 1950 – 1960-я гг. стала выданне “Матэрыяльная культура беларусаў” (1968) [13]. Абагульненне вынікаў даследавання матэрыяльнай культуры беларусаў адбылося ў дысертацыйным даследаванні Л.А. Малчанавай “Вытворчая дзейнасць і матэрыяльная культура беларускага сялянства XIX – пачатку XX ст.” (1969).

У 1960-я гг. распрацоўваюцца і іншыя аспекты традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў, у тым ліку з выкарыстаннем паўночнабеларускіх матэрыялаў. Пытаннем народнага дойлідства Віцебшчыны прысвяціў артыкул У.С. Гуркоў [14]. Даследчыца І.М. Елатомцава апублікавала манаграфію “Мастацкая кераміка Савецкай Беларусі” (1966) [15].

У пасляваенны перыяд вывучэнне матэрыяльнай культуры і народнага мастацтва не было адзіным накірункам у беларускай этнаграфічнай навукі. Яшчэ ў пачатку 1950-х гг. у савецкай этнаграфіі сфарміраваўся асобны накірунак па вывучэнні побыту сялян і рабочых. У 1950 г. у часопісе “Савецкая этнаграфія” быў апублікаваны праграмы артыкул М.М. Чабаксарава “Этнаграфічнае вывучэнне культуры і побыту маскоўскіх рабочых”. Ён пачынаецца з наступнай фармуліроўкі: “В составе современных социалистических наций есть два основных класса: класс рабочих и класс крестьян” [16, с. 107]. Менавіта гэтыя два аб'екты (рабочыя і сяляне/калгаснікі) становяцца найважнейшымі ва ўсіх пасляваенных даследаваннях этнаграфічнай праблематыкі. А ў 1951 г. адбылася Усесаюзная нарада этнографіаў, якую склікаў Інстытут этнаграфіі АН СССР. У якасці аднаго з важнейшых яе вынікаў было вызначэнне новых накірункаў даследаванняў. Падкрэслівалася, што ў савецкай этнаграфічнай навукі наміраецца пералом ад вывучэння архаічных форм культуры да вывучэння сучаснага жыцця народаў [2, с. 280]. Адпаведна, у розных этнаграфічных цэнтрах СССР пашыраюцца падобныя даследаванні.

Беларуская этнаграфічная навукка ў гэтым плане не стала выключэннем. Ужо ў пачатку 1950-х гг. вядзецца вывучэнне побыту і культуры беларускай калгаснай вёскі. Так, быў абследаваны адзін з калгасаў Хойніцкага раёна. Пазней на аснове гэтых матэрыялаў М. Малчанавай і М. Грынבלатам быў апублікаваны асобны артыкул “Новыя з'явы ў быцце калгаснай вёскі” (у выданні “Беларускі этнаграфічны зборнік”, 1958 г.) [17]. З гэтага часу ў прадметнае поле беларускіх этнографіаў трапілі не толькі традыцыйныя ўзоры матэрыяльнай культуры, але і сучасныя на той час формы. У 1954–1957 гг. тэматыка этнаграфічных даследаванняў некалькі пашыраецца, і ў якасці прадметнага поля пачынаюць выступаць побыт сялян у партызанскіх зонах, паўсядзённая культура рабочых і калгаснікаў [2, с. 281]. Але, аналізуючы апублікаваныя работы па гэтых накірунках, а таксама сабраныя палявыя матэрыялы, што захоўваюцца ў архівах, неабходна звярнуць увагу на некаторую тэрытарыяльную дыспрапорцыю. Як паказвае аналіз гэтых матэрыялаў, Паўночная Беларусь даволі спіпла прадстаўлена як у навуковых публікацыях, так і ў архіўных матэрыялах.

Значная роля ў этнаграфічным даследаванні насельніцтва Беларусі ў пасляваенны перыяд належыць А.І. Залескаму. Ён падрыхтаваў вялікую колькасць публікацый па пытаннях т.зв. “новых рысаў” у побыце і абраданасці сялян і рабочых. Бадай першай яго працай, прысвечанай дадзенай праблематыцы, быў артыкул “Аб некаторых з'явах у пасляваенным сямейным быцце беларускіх калгаснікаў”, апублікаваны ў згаданым вышэй “Этнаграфічным зборніку” (1958 г.) [18]. Яго даследаванне храналагічна адносіцца да першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Асновай для працы сталі матэрыялы палявых даследаванняў, але выкарыстаны выключна палескія запісы аўтара. Асаблівай увагі заслугоўваюць гістарычна-этнографічныя даследаванні А.І. Залескага аб побыце сялян ва ўмовах акупацыі. Так, ім былі падрыхтаваны наступныя працы: “Быт беларускіх сялян у партызанскім краі” (1960), “У партызанскіх краях і зонах” (1962), “У тыле ворага” (1969) і інш. У 1960 г. выходзіць

кніга “Быт беларускіх сялян у партызанскім краі” [19]. Манаграфія вучонага была прысвечана даследаванню пабытовых умоў партызанскіх атрадаў. Асновай для працы сталі палявыя этнаграфічныя матэрыялы, зафіксаваныя ў час экспедыцыі 1955 г. у Любаньскі раён Мінскай вобласці. У якасці крыніц таксама былі выкарыстаны і матэрыялы перыядычнага друку. Як паказвае аналіз зместу працы, матэрыялы з іншых рэгіёнаў Беларусі аўтарам амаль не выкарыстоўваліся.

У гэты перыяд вывучэннем побыту гарадскога насельніцтва займаўся У.М. Іваноў. Ужо ў 1959 г. ён апублікаваў гістарыяграфічны артыкул “З гісторыі вывучэння быту савецкіх рабочых”. А ў канцы 1950-х – першай палове 1960-х гг. ім быў апублікаваны шэраг артыкулаў, прысвечаных побыту і абраднасці рабочых Беларусі. Так, у 1959 і 1960 гг. выходзяць працы “Рысы новага ў быце рабочых Савецкай Беларусі”, “Сучасны шлюб і вяселле рабочых”, “Грамадскі і сямейны быт брыгад камуністычнай працы Беларускай ССР”. Своеасаблівым падсумаваннем усіх гэтых даследаванняў У.М. Іванова стала абароненая ў 1961 г. кандыдацкая дысертацыя па пытаннях пабытовай культуры рабочых горада Мінска [20]. У калектыўнай брашуры “Новыя звычаі і абрады – у наш быт” (1960 г.), напісанай А.І. Залескім і У.М. Івановым, разглядаюцца новыя рысы ў побыце і агульныя асаблівасці функцыянавання сучаснай, на момант напісання працы, сямейнай абраднасці ў Беларусі [21, с. 35–36, 39–41]. Гэты ж матэрыял, праўда ў скарачаным выглядзе, быў змешчаны ў кнізе У.М. Іванова “Жизнь рождает новые обряды” (1964) [22].

У 1960-х гг. сямейны і грамадскі побыт сялян Барысаўшчыны даследавала Ганна Іванаўна Дулеба. Па гэтай тэме яна падрыхтавала шэраг артыкулаў і дысертацыйнае даследаванне. Найбольш комплексна вынікі вывучэння былі прадстаўлены ў яе дысертацыі “Сучасны грамадскі і сямейны побыт беларускіх калгаснікаў” (1966) [23]. Асновай для яе працы сталі матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў, якія былі праведзены ў рэгіёне. Г.І. Дулеба комплексна абследавала 5 калгасаў Барысаўскага раёна (“Маяк коммунизма”, “Чкалова”, “Красная зорька”, “Красная Белоруссия”, “Свердлова”). У якасці метадаў даследчыцай былі выкарыстаныя як традыцыйныя назіранне і інтэрв’ю, так і анкетаванне. У выніку, Г.І. Дулеба комплексна апытала 581 сям’ю, што сфарміравала вялізарны комплекс даных па дадзенай праблематыцы. У якасці прадметнага поля дысертацыйнага даследавання сталі пытанні грамадскага побыту, сям’і і сямейных адносін, сямейнай абраднасці. Нягледзячы на пэўны ідэалагічны ўплыў, дысертацыйная работа даследчыцы ўтрымлівае значную колькасць цікавых і ўнікальных этнаграфічных матэрыялаў. Напрыклад, у ёй змешчаны каштоўныя палявыя матэрыялы аб пахавальным абрадзе вясковага насельніцтва Барысаўскага раёна Мінскай вобласці ў пасляваенны перыяд [23, с. 320–324].

Даследчыца Г.І. Дулеба таксама апублікавала шэраг іншых прац, прысвечаных побыту і абраднасці вясковага насельніцтва ў 1950 – 1960-я гг. Сярод такіх работ варта ўзгадаць наступныя: “Некаторыя рысы сучаснай сям’і і сямейнага быту” (1967) [25], “Змены становішча беларускай жанчыны-сялянкі за гады савецкай улады” (1969) [24]. У якасці крыніцазнаўчай базы для іх былі выкарыстаныя матэрыялы этнаграфічных экспедыцый у розныя рэгіёны Беларусі, а таксама статыстычныя даныя.

У 1960-я гг. даследаваннем харчавання і народнай кулінарыі займаўся І.П. Корзун. Шэраг яго работ быў прысвечаны традыцыям харчавання, а некаторыя – і сучаснаму стану. У 1965 г. ім была абаронена дысертацыя на тэму “Ежа і харчаванне беларускага сялянства” [26]. Нягледзячы на тое, што асноўная ўвага ў даследаваннях І.П. Корзуна, прысвечаных сістэме харчавання беларускага насельніцтва, адведзена традыцыям кулінарыі, у іх аналізуецца таксама і стан у пасляваенны перыяд.

У гэты перыяд шэраг прац, прысвечаных народнай медыцыне, апублікаваў Л.І. Мінько. Трэба адзначыць, што значнае месца ў яго даследаваннях адведзена характарыстыцы сучаснага на той час стану функцыянавання народнай медыцыны сярод сельскага насельніцтва Беларусі. А таму ўлічваючы спецыфіку тагачаснай ідэалогіі, істотную долю ў яго працах заняла крытыка сімвалічных спосабаў лячэння, якія найбольш канцэтравана ўвасоблены ў феноміне знахарства. Такім чынам шэраг прац Л.І. Мінько якраз і былі прысвечаны крытыцы знахарства (“Пережитки знахарства и их вред” (1964), “Методы и формы борьбы с пережитками знахарства” (1964), “Пережитки лечебной магии и их вред” (1969)). У 1965 г. ён абараніў дысертацыю на тэму “Белорусская народная медицина и вред знахарства” [27], пасля чаго ў 1971 г. выходзіць яго манаграфія, цалкам прысвечаная знахарству і формам барацьбы з ім у сучасным на той час грамадстве [28]. Беларускі этнограф У.С. Філіпенка наступным чынам ахарактарызаваў навуковае значэнне даследаванняў Л. Мінько: “Аўтар змясціў багата этнаграфічнага і фальклорнага матэрыялу, у тым ліку сабранага на Падзвінні, па рацыянальных сродках народнай медыцыны, асабліва фітатэрапіі, і магічных прыёмах лекавання. Але трактаваліся яны выключна з крытычнага, матэрыялістычнага пункту гледжання. Асабліва шкодзіла арганічнаму ўспрыняццю народнай медыцыны як цэласнага элементу традыцыйнай духоўнай культуры штучнае проціпастаўленне Л. І. Мінько народнай медыцыны знахарству” [29, с. 14].

Значнае месца ў пасляваеннай беларускай этнаграфіі займала вывучэнне абраднасці беларусаў, асабліва сямейнага цыклу. У пасляваенны перыяд заўмаўся даследаваннем вясельнай абраднасці М. Нікольскі. У 1956 г. ён апублікаваў кнігу “Происхождение и история белорусской свадебной обрядности” [30]. Нягледзячы на тое, што аўтар засяродзіў сваю ўвагу, у асноўным, на традыцыйных формах абраду, не абмінуў ён і некаторыя асаблівасці яго эвалюцыі ў пасляваенны перыяд. Так, адзначалася, што “хронологически наше исследование начинается с первобытно-общинной эпохи и заканчивается современной советской эпохой” [30, с. 4]. У рэальнасці ж работа была прысвечана амаль выключна даследаванню архаічных традыцый у вясельнай абраднасці. Да сучаснай на момант падрыхтоўкі даследавання абраднасці М. Нікольскі звярнуўся толькі ў заключэнні да кнігі, але разгляд стану вясельнай абраднасці беларусаў у пасляваенны перыяд і тут быў зусім сціплым [30, с. 268–269].

Пытаннімі сямейнай абраднасці беларусаў на аснове матэрыялаў XIX – пачатку XX стагоддзя займаўся А.М. Міцкевіч [31]. Нягледзячы на тое, што асноўная ўвага даследчыка была скіравана на аналіз дадзенай часткі народнай культуры ў адзначаны прамежак часу, пэўная ўвага надавалася таксама і асаблівасцям яе існавання ў сучасны для аўтара перыяд. У некаторых сваіх публікацыях А.М. Міцкевіч закранае агульныя пытанні існавання сямейнай абраднасці беларусаў у 1950 – 1960-я гг. [32].

Заклучэнне. Такім чынам, падсумоўваючы вынікі праведзеных беларускімі этнографамі даследаванняў насельніцтва Паўночнай Беларусі ў пасляваенны перыяд, прыходзім да наступных высноў.

У першыя дзесяцігоддзі пасля вайны на тэрыторыі рэгіёна актыўна праводзіліся палявыя этнаграфічныя даследаванні. Лідарам у гэтай справе з’яўляўся сектар этнаграфіі Інстытута гісторыі АН БССР, а з 1957 г. – ІМЭФ АН БССР. Рускія і літоўскія этнографы таксама займаліся вывучэннем традыцыйнай культуры насельніцтва Паўночнай Беларусі ў 1950 – 1960-я гг. У выніку быў назапашаны багаты аб’ём матэрыялаў, які захоўваецца ў архівах і музеях Беларусі, Расіі, Літвы. З пачаткам 1950-х гг. актывізуецца не толькі збіранне і назапашванне палявога матэрыялу, але і публікацыя этнаграфічных даследаванняў. У першыя два пасляваенныя дзесяцігоддзі ў этнаграфічных працах вылучаліся два асноўныя накірункі. Па-першае, гэта было вывучэнне традыцыйнай матэрыяльнай культуры і народнага мастацтва беларусаў. Другую групу складалі даследаванні, прысвечаныя выў-ленню “новых рысаў” у побыце і культуры гарадскога і вясковага насельніцтва. Нягледзячы на шэраг пазітыўных аспектаў (асабліва гэта датычыцца вывучэння традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў), з-за ўплыву ідэалагічнага фактара многія працы гэтага перыяду праяўляюць стэрэатыпнасць, тэндэнцыйнасць і аднабокасць як у выбары прадметнага поля даследавання, так і ў атрыманых выніках. Многія аспекты з-за панавання афіцыйнай метадалогіі аказаліся па-за ўвагай даследчыкаў. Акрамя таго, нягледзячы на правядзенне рэгіянальных даследаванняў, у гэты перыяд усё ж дамінавалі абагульняючыя. І нават у выпадках, калі даследаванне было праведзена выключна на аснове матэрыялаў аднаго пасялення ці калгаса, яго вынікі імкнуліся “пашырыць” на ўсе беларускія землі. Больш таго, не ўсе рэгіёны Беларусі былі аднолькава ахоплены этнаграфічным вывучэннем. І калі Палескі рэгіён быў адносна няблага прадстаўлены ў навуковых публікацыях, па Паўночная Беларусь – даволі скупа.

ЛІТАРАТУРА

1. Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай савецкай этнаграфіі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 163 с.
2. Беларусы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Т. 3: Гісторыя этналагічнага вывучэння / В.К. Бандарчык і інш. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 365 с.
3. Бачыла І.Г. Айчынная этналогія другой паловы XX – пач. XXI ст. аб традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.07 / ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”. – Мінск, 2018. – 24 с.
4. Луйгас Н.Я. Гістарыяграфія праблемы сям’і беларусаў у XIX–XX стст. : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.07 / ІМЭФ НАН Беларусі. – Мінск, 2003. – 20 с.
5. Захаркевіч С. Як гартавалася сталь: Станаўленне беларускага савецкага этнолага Маісея Якаўлевіча Грынבלата // Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні: зб. навук. прац. – Вып. 3. – Мінск: Беларус. навука, 2016. – С. 505–518.
6. Захаркевіч С.А. Барацьба за заходнія этнаграфічныя граніцы Беларусі: дзейнасць беларускага савецкага этнографа М.Я. Грынבלата падчас Другой сусветнай вайны // Традыцыі універсітэта: ад Франціска Скарыны да сучаснасці: сб. матэрыялаў Міжнарод. навуц. конф., Мінск, 26–27 окт. 2017 г. / БГУ; рэдкал.: С.Н. Ходін [і др.]. – Мінск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 88–97.
7. Захаркевіч С.А. «Эти собиратели народной мудрости ведут себя по-разному...»: полевые дневники этнографических экспедиций Академии наук БССР второй половины 1940-х гг. как исторический источник // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. – Вып. 11 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэд.). – Мінск: БДУ, 2016. – С. 20-31.
8. Захаркевіч С.А. Первый исследователь этнических меньшинств и межэтнических отношений в Беларуси в отечественной этнографии: Моисей Яковлевич Гринблат // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – Вып. 25 / Навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2018. – С. 146–150.
9. Беларускае народнае мастацтва: Альбом / Акад. навук БССР, Ін-т гісторыі, Секцыя этнаграфіі і фальклора; [Складлі: І.А.Сербай, М.Я.Грынблат, Н.С.Махнач; Пад рэд. Н.М.Нікольскага]. – Мінск: Выд. Акад. навук БССР, 1951. – 103, [1] с.
10. Беларускі народны арнамент / Савет прамысловай кааперацыі БССР. – Мінск: [б. в.], 1953. – 137 л.
11. Беларуская народная архітэктурная разьба / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР; склад. Л.А. Малчанова; пад рэд. М.Я. Грынבלата; маст. С.Ц. Гунько. – Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1958. – 90 с.
12. Восточнославянский этнографический сборник: очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. / Отв. ред. С.А. Токарев. – М.: АН СССР, 1956. – 805 с.
13. Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов / Ред. В.К. Бандарчик, А.И. Залесский. – Минск: Наука и техника, 1968. – 231 с.
14. Гуркоў У.С. Да пытання аб развіцці сялянскіх сядзіб Віцебшчыны // Пытанні беларускай этнаграфіі, фалькларыстыкі і тапанімікі. – Мінск, 1967.
15. Елатомцева И.М. Художественная керамика Советской Белоруссии. – Минск: Наука и техника, 1966. – 191 с.
16. Чебоксаров Н.Н. Этнографическое изучение культуры и быта московских рабочих // Советская этнография. – 1950. – № 3. – С. 107-122.
17. Грынблат М.Я., Малчанова Л.А. Новыя з’явы ў быце калгаснай вёскі. Сямейны быт калгаснікаў // Беларускі этнаграфічны зборнік / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Выд-ва Акад. навук БССР, 1958. – Вып. 1. – С. 67–80.
18. Залескі А.І. Аб некаторых з’явах у пасляваенным сямейным быце беларускіх калгаснікаў // Беларускі этнаграфічны зборнік / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: АН БССР, 1958. – Вып. 1. – С. 122–140.

19. Залескі А.І. Быт беларускіх сялян у партызанскім краі. – Мінск: АН БССР, 1960. – 210 с.
20. Иванов В.М. Современный быт рабочих города Минска: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.07 / АН УССР, Ин-т искусствоведения, фольклора и этнографии. – Киев, 1961. – 21 с.
21. Залескі А.І., Іваноў У.М. Новыя звычаі і абрады – у наш быт. – Мінск: друкарня імя Сталіна, 1960. – 63 с.
22. Иванов В.М. Жизнь рождает новые обряды. – Минск: Беларусь, 1964. – 185 с.
23. Дулебо А.И. Современный общественный и семейный быт белорусских колхозников : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.07. – Минск, 1966. – 367 л.
24. Дулебо А.И. Изменение положения белорусской женщины-крестьянки за годы Советской власти. – Минск, 1969. – 24 с.
25. Дулеба А.І. Некаторыя рысы сучаснай сям’і і сямейнага быту // Пытанні беларускай этнаграфіі, фалькларыстыкі і тапаніміі / АН БССР, Ін-т мовазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: В.К. Бандарчык [і шш.]. – Мінск, 1967. – С. 9–19.
26. Корзун И.П. Пища и питание колхозного крестьянства Белоруссии: (историко-этнографическое исследование): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Киев, 1963. – 24 с.
27. Минько Л.И. Белорусская народная медицина и вред знахарства: автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Минск, 1965. – 20 с.
28. Минько Л.И. Знахарство: история, сущность, причины бытования. – Минск: Наука и техника, 1971. – 120 с.
29. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. – Ч. 1 / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 148 с.
30. Никольский Н.М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности. – Минск: АН БССР, 1956. – 276 с.
31. Мицкевич А.М. Семейная обрядность белорусского народа (по этнографическим данным XIX – начала XX вв.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук / АН БССР, Отделение общественных наук. – Минск, 1966. – 16 с.
32. Міцкевіч А. Абрады без папоўшчыны // Беларусь. – 1965. – № 10. – С. 9.

Паступіў 11.12.2024

ЭТНОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СЕВЕРНОЙ БЕЛАРУСИ В СЕРЕДИНЕ 1940-Х – 1960-Е ГГ.

канд. ист. наук, доц. В.Е. ОВСЕЙЧИК

(Полоцкий государственный университет имени Евфросинии Полоцкой)

В статье рассмотрена история этнологического изучения Северной Беларуси в первые послевоенные десятилетия. Представлен анализ полевых этнографических исследований, проведенных в границах региона в 1945–1960-х гг. Охарактеризованы опубликованные работы, посвященные этнической культуре населения Северной Беларуси. Выделены основные направления исследований, охарактеризована их методика и теоретические основы. Раскрыта научная значимость и вклад исследований, проведенных в этот период, в изучение северного белорусского региона, дана им оценка.

Ключевые слова: этнология, Северная Беларусь, послевоенный период, полевые этнографические исследования, историография.

ETHNOLOGICAL STUDY OF NORTHERN BELARUS IN THE MID-1940s – 1960s

U. AUSEICHYK

(Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk)

The article considers the history of ethnological study of Northern Belarus in the first postwar decades. The analysis of field ethnographic researches carried out within the borders of the region in 1945–1960s is given. The published works devoted to the ethnic culture of the population of Northern Belarus are characterized. The main directions of research are highlighted, their methodology and theoretical foundations are characterized. The scientific significance and contribution of the researches carried out during this period to the study of the Northern Belarusian region are revealed and their evaluation is given.

Keywords: ethnology, Northern Belarus, post-war period, field ethnographic research, historiography.